

контактних взаємин, вибудовані на основі матеріалу як материкового, так і еміграційного, давали можливість простежити застосування порівняльних підходів у студіях різних дослідників.

Ключові слова: порівняльні студії, компаративістика, порівняльні методики, перспектива, дослідження, школи в літературознавстві.

Анотація

В статье на примере научных работ Л. Билецкого рассматриваются его размышления о развитии сравнительного литературоведения в Украине, широких перспектив сравнительных литературоведческих исследований. Указывается, что наблюдения Л. Билецкого в сфере генетическо-контактных отношений выстроены на основе материала как материкового, так и эмиграционного, давали возможность проследить применение сравнительных подходов в работах разных исследователей.

Ключевые слова: сравнительные исследования, компаративистика, сравнительные методики, перспектива, исследования, школы в литературоведении.

Summary

The article deals with Biletskiy's conclusions concerning the development of comparative literary criticism in Ukraine and wide perspectives of comparative literary studies.

The author points out that Biletskiy's observation in the field of genetic and contact relations is based on the mainland and emigratory material. It gives an opportunity to use comparative approaches in different researchers' studies.

Keywords: comparative studios, compare study, comparative methods, perspective, researches, schools in literary criticism.

УДК 82–91

Філоненко С.О.,

докторант,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

“ЛІТЕРАТУРА № 2”: МІСЦЕ ПОПУЛЯРНОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ІЄРАРХІЇ

Масив літературних явищ є неоднорідним і багаторівневим. У такому сенсі мистецтво слова є “мультилітературою”, за висловом Марії Черняк, тобто “конгломератом рівноправних, хоча й різнозорієнтованих за своїм характером, а також різноякісним за рівнем виконання літератур” [9, 20]. Ярослав Поліщук зазначає, що література не становить органічної єдності, а “виразно розпадається на кілька підсистем” [5, 167].

Художня література не є звичайним нагромадженням текстів, їх автоматичною сумою – письменство функціонує як складний механізм, здатний до самоорганізації. На думку Юрія Лотмана, під час цієї самоорганізації відбуваються два типи дій: по-перше, певні тексти взагалі виводяться за рамки літератури; по-друге, ті, що залишилися, вибудовуються ієрархічно, піддаються “таксонометричній оцінці” [3]. Неодмінною складовою внутрішньолітературного механізму є “вертикальна” оцінювальна шкала, де позначено “верх”, “низ”, між якими існує

“проміжна сфера”. Відповідно до цієї шкали виділяють літературу “високу” і “низьку”, або, як їх умовно означив російський дослідник Ілля Саморуков, “літературу № 1” і “літературу № 2”: перша охоплює канонізовані, визнані, інноваційні тексти, друга ж охоплює решту творів, повноцінність яких береться під сумнів (лубки, белетристика, “наївна” література, формульні наративи тощо) [6, 102].

Учений зазначає, що “розподіл літератури на два типи імпліцитно закладений уже в самій позиції літературознавця” [6, 102]. Остання передбачає необхідність “розстановки пріоритетів, виділення ієрархічно організованих зон у загальному потоці художніх текстів, яке легітимізується теоретичним дискурсом та інституцією чи традицією, що представляє літературознавця” [6, 102]. Ілля Саморуков стверджує, що одне із перших таких розмежувань можна віднайти в статті Ф. Шіллера “Про наївну та сентиментальну словесність”, хоча й застерігає від ототожнення цієї опозиції із сучасною антитезою високого / масового. Учений простежує, як відмінності між двома типами літератури репрезентувалися в подальшому:

1. **Висока / низова словесність.** Таку дихотомію доречно використовувати стосовно літератури XIX століття, оскільки в ній відбита станова ієрархія: висока словесність призначалася для шляхти, низова була більш демократичною, призначалася середньому та низькому стану.

2. **Елітарна / масова література.** На думку І. Саморукова, ця дихотомія містить ідеологічну оцінку, апелюючи до “модерністського концепту” розподілу суспільства на еліти і масу. Ці теорії характерні для першої половини XX століття.

3. **Міметична / формульна література.** Ця дихотомія пов'язана з американською науковою традицією (Дж. Кавелті). Акцент робиться “на поетиці, а не на ієрархічних відносинах двох типів літератур”. Дослідник наголошує, що ця дихотомія близька до протиставлення Шіллера “наївна / сентиментальна словесність”. Однак вона важко застосовується до реалій російського письменства через недостатню визначеність понять “мімезис” і “міметичність” у російській науці про літературу.

4. **Інноваційна / конвенційна література.** Дихотомія також запропонована американським літературознавством – Р. Брауном за принципом “винахідливості” (invention) та “передбачуваності” (convention); переважання першої дозволяє відносити твір до поля високої літератури.

5. **Автономне / гетерономне поле літератури.** Цей розподіл здійснений П. Бурдьє. Описано два сектори культурного виробництва, де розмежування йде за способом набуття символічного капіталу: у випадку автономності обирається авторська стратегія відмінності від усього, що вже існує на полі; у випадку гетерономності переслідуються короткотермінові економічні вигоди [6, 103–105].

І. Саморуков вибудовує, таким чином, два синонімічні ряди, що описують “літературу № 1” і “літературу № 2”: *висока, елітарна, міметична, інноваційна, автономна – низова, масова, формульна, конвенційна, гетерономна*. Науковець слушно зазначає, що останнім часом у літературознавстві “поширена ідея синтезу

двох типів літератур, розмивання межі між високим і низьким, елітарним і масовим” [166, 105].

В англomовній гуманітаристиці існують два терміни для протилежних типів культури і літератури – “**highbrow**” (високочола) і “**lowbrow**” (низьколоба). Перший термін зафіксований у 1880 році на позначення артистично досконалих творів. Другим на початку ХХ століття характеризували твори, яким не були властиві ані мистецька витонченість, ані інтелектуальність. Уже в перші десятиліття ХХ століття критики вважали очевидним існування двох непримиренних полюсів у мистецтві – “високочоле” (царина інтелектуальності) і “низьколобе” (царина бізнесу).

Літературознавець Девід Джонсон (David Johnson) у вступі до першого розділу редагованого ним збірника “Популярне й канонічне”, оглянувши праці М. Арнольда, Ф. і К. Лівісів, Д. Макдональда, Т.С. Еліота про феномен масової культури і масової літератури, підсумовує розрізнення типів словесності двома рядами:

“популярна, низька, масова, філістерська, належна натовпу, формульна, тривіальна;

належна меншості, висока, елітарна, авангардна, класична, серйозна” [13, 8].

У монографії австралійського професора Кена Гелдера “Популярна белетристика: логіки і практики літературного поля” (Ken Gelder, *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*, 2004), згідно з ідеєю розмежування полів культурної продукції на автономне / гетерономне, вибудовується двоїста схема літературного поля (literary field): “**поле Літератури**” (вчений послідовно вживає велику літеру) і “**поле популярної белетристики**” (popular fiction). Ці поля протиставлені за багатьма критеріями, в них діють різні “логіки” і “практики”. Перше поле високого рівня – автономне – асоціюється з поняттями “оригінальність”, “творчість”, передбачає наявність “творчої одиниці”, чий текст адресований невеличкій групі однодумців-митців або шанувальників. Натомість поле популярної белетристики, поле культурної продукції низького рівня – гетерономне – підкорене законам ринку, адресоване широкій аудиторії. У продукції такого роду використовується не “мова мистецтва”, а “мова індустрії” [12, 13]. (Кен Гелдер посилається в таких зіставленнях на порівняння двох зразків бурдьеанських полів: опери і “мильної опери”).

Австралійська професорка Енн Гелліган (Anne Galligan) у статті “Популярна белетристика / літературна белетристика / популярні поєднання: огляд праці Кена Гелдера “Популярна белетристика: логіки і практики літературного поля” систематизувала теоретичні положення монографії в такій таблиці [11]:

ЛІТЕРАТУРНА БЕЛЕТРИСТИКА (literary fiction)	ПОПУЛЯРНА БЕЛЕТРИСТИКА (popular fiction)
Автономна (індиферентна до відгуку публіки)	Гетерогенна (масова аудиторія та логіка ринку)
Культурна продукція високого рівня	Культурна продукція низького рівня
Поле обмеженого продукування	Поле необмеженого продукування
Автор	Письменник

Творчість	Індустрія
Мова мистецького світу	Мова індустрії
Асоціюється з індивідуальною творчістю	Асоціюється з жанром
Ускладнений текст	Простий текст
Інтелектуальна	Полегшує читацький досвід
Пов'язана зі світом мистецтва	Ремесло
Твір створений завдяки натхненню	Легко перетворюється на серію
Сувора, абстрактна	Вдається до надмірностей, перебільшень
Сюжет не обов'язковий	Має бути захоплюючий сюжет, історія

Кен Гелдер, зіставляючи два “літературних поля” за вказаними позиціями, повсякчас наголошує на їх взаємовідносності: “Вони можуть бути взаємно антагоністичними, але вони потребують одне одного для само ідентифікації” [12, 13]. Тому й пояснення певної специфічної риси кожного поля може здійснюватися лише після з'ясування сутності протилежної риси іншого поля. Наприклад, щоб говорити про “простоту” популярної белетристики, слід зрозуміти, що таке “ускладненість” Літератури.

Особливу проблему в побудові ієрархії становить поточний літературний процес, позначений надзвичайною строкатістю й неоднорідністю, появою нових форм існування літератури: медійних, мережевих тощо. Літературознавець Марія Бондаренко описала чотири оцінювальні параметри, застосовані критикою для окреслення поля сучасного літературного процесу в Росії:

а) віднесеність до рівня професійності: *професійна – дилетантська словесність*;

б) віднесеність до домінуючої на даний момент частини (тенденції) поля літератури: *мейнстрімна – маргінальна література*;

в) віднесеність за шкалою інноваційності: *інноваційна – не інноваційна (традиційна) література*;

г) віднесеність за шкалою актуальності: *актуальна – неактуальна література* [1].

Перший критерій – протиставлення професійної / непрофесійної словесності є визначальним для дослідниці. Їх відмінність полягає “в плані легітимації, яку здійснюють відповідні (зовнішні стосовно автора) інституції: критика, літературний конкурс, фестиваль, літоб'єднання, клуб, спілка письменників, журнал, альманах, видавництво, премія тощо” [1].

Професійну словесність М. Бондаренко вважає синонімом терміна “художня література”. Вона створюється в полі визнаної, легітимізованої культури, може повністю відповідати канонам або творчо переробляти їх. Усередині професійної словесності відокремлюється поле “масової літературної продукції”, що є формульною, гетерономною, у стилістичному плані характеризується яскраво вираженою жанровістю.

Непрофесійна словесність також є неоднорідною, об'єднуючи такі явища, як “графоманія, наївна (або примітивна) словесність, дилетантство, “жіноча поезія”, дитяча й підліткова творчість, творчість осіб із соціальними відхиленнями

(наприклад, творчість ув'язнених), просто “погана література”, взагалі “не література”. Ключова ознака непрофесійної словесності, за Марією Бондаренко, є “культурний аутизм, психологічна й соціальна замкненість на собі, відсутність зв'язків із “зовнішнім простором”, у тому числі професійним” [1].

Новаторську чотирирівневу концепцію сучасного літературного процесу в Росії подав Сергій Чупринін:

- 1) якісна література (із синонімами – позажанрова, серйозна, висока);
- 2) актуальна література (орієнтована на саморефлексію, експеримент та інноваційність);
- 3) масова література (“чтиво”, “словесна жуйка”, тривіальна, ринкова, низька, кітч, “треш-література”, відзначається агресивною тотальністю, готовністю витіснити конкурентні види словесності зі звичних позицій);
- 4) мідл-література (стратифікаційно розташовується між високою, елітарною, і масовою, розважальною літературою, породжена їх динамічною взаємодією і знімає опозицію між ними) [10].

У моделях сучасного літературного процесу М. Бондаренко та С. Чуприніна очевидне прагнення відійти від бінарних опозицій в його структуруванні і подати більш стереоскопічне його бачення. Надмірна жорсткість бінарних моделей літературного й культурного розвитку, відзначена, наприклад, Ю. Лотманом, призвела до розповсюдження тернарних моделей – більш гнучких, динамічних і таких, що обов'язково передбачають наявність третього “серединного” елемента між двома полюсами. У сучасній науковій літературі все частіше зустрічаємо ієрархічні тріади, які описують літературний процес:

- висока література – масова література – белетристика* [8, 156],
- авангардна література – белетристика, зорієнтована на класику, – масова література* [4, 13],
- класика – белетристика – масова література* [220; 209],
- класика світової літератури – “висока мода”* (визначні твори сучасної літератури, які отримали широке визнання) – *масова література* у вузькому сенсі слова (Т. Кузнєцова, Вл. Луков, М. Луков [2]).

Оригінальну концепцію “серединної культури” запропонував Двайт Майдональд (Dwight McDonald) у статті “Маскульт і мідкульт”. Теоретик вороже ставився і до культури масової, і до культури “мідл” – це відбито в скорочених формах термінів, що виражають зневагу. Мідкульт Макдональд вважав “байстрям” масової культури, а його витоків відшукав в академізмі. Останній за формою є начебто високим мистецтвом, але по суті це мануфактура з виробництва стереотипної культурної продукції. Небезпеку мідкульту вчений убачав у тому, що він спирається на здобутки й відкриття авангарду, і це робить його привабливішим для широкої і навіть освіченої публіки [15]. Д. Макдональд вважав, що мідкульт має багато рис маскульту: “формульність, передбачувана реакція, відсутність будь-яких стандартів, окрім популярності – але він сором'язливо прикриває все це фіговим листочком. Трюки Маскульту простенькі – задовольнити публіку за всякої нагоди”

[16, 211]. Загальний висновок Д. Макдональда щодо мідкульту негативний: "...він робить вигляд, що поважає стандарти Високої Культури, але насправді розмиває та вульгаризує їх" [16, 211].

У цій концепції слід, на наш погляд, шукати витоків ідеї Сергія Чуприніна про існування такої форми письменства, як "**мідл-література**". Цей тип словесності визначено як такий, що "стратифікаційно розташовується між високою, елітарною, і масовою, розважальною", він "породжений їх динамічною взаємодією і по суті знімає одвічну опозицію між ними" [10, 312]. До мідл-літератури, на думку С. Чуприніна, варто віднести більш легкі твори високої літератури і якісні твори масового письменства, які націлені не лише на розваги. Інші критики називають цей тип письменства "серединним", "прагматичним" або "просто літературою", не масовою і не елітарною. Згадано такі характерні риси мідл-літератури: "свідома орієнтація на освітній рівень, інтелектуальні навички та інтереси" "офіс-інтелігенції"; "підкорення власне естетичних функцій твору комунікативним завданням", поцінування дотепності, сюжетно-композиційної винахідливості; "відрефлектована відмова від так званої мови художньої літератури (з її настановою на стилістичну витонченість і впізнавану авторську індивідуальність)" [10, 314]. Останніми роками ідея мідл-літератури набула популярності в критиків і теоретиків, позаяк на книжковому ринку з'явилася значна кількість літературної продукції, явно не належної до високого письменства, але й набагато вищої за художній рівень літературної "попси".

Незадоволення літературною ієрархією призводить до анархістських спроб узагалі відмовитися від неї. Це знайшло відбиття, приміром, у концепції мистецтва "nobrow", представленій американським журналістом Джоном Сібруком (John Seabrook) у книзі "Nobrow. Культура маркетингу. Маркетинг культури" (2000). Як зазначалося вище, в англійській мові поняття "highbrow" і "lowbrow", тобто "високочолій" і "низьколобий", символізують два типи споживачів: елітарія, культурного сноба, інтелектуала, обраного – і людину малокультурну, пересічну, з низькими культурними запитами. Ці два типи обслуговують, відповідно, елітарна, висока – і масова, низька культури, що різко протиставлені. Існує і поняття "middlebrow", людини із середнім смаком між інтелектуальністю і примітивністю. Запроваджений Дж. Сібруком термін "**nobrow**" означає "культуру, яка існує взагалі поза старою ієрархією смаку" [7, 19].

До царини літературознавства поняття приклав професор із Гонконгу Пітер Свірські (Peter Swirski) у книзі "Від lowbrow до nobrow" (2005). Він також критикує поділ літератури й культури на "високочолу" та "низьколобу" і запроваджує поняття "літератури nobrow": її автори "одночасно націлюються на обидві крайні точки (екстреми) літературного спектру" [17, 91]. На думку Селіни Лай (Selina Lai), категорія "nobrow" у П. Свірські є аналітичною, прагматичною та культурною – вона описує той новий тип літературного твору, що дослідник позначив як "artertainment" (від англ. art – мистецтво, entertainment – розвага) [14]. За приклад у своїй студії він бере три твори письменників ХХ століття: "Війна з саламандрами" Карела Чапека,

“Нежить” Станіслава Лема та “Плейбек” Реймонда Чандлера, розглядаючи їх як зразки естетики “nobrow”.

Отже, масова література традиційно розглядалася вченими як “літературний низ”, була маргіналізованою й викресленою з офіційних канонів. Лише наприкінці ХХ століття теоретики запропонували відмовитися від створення жорстких ієрархій та сформулювали концепцію “мультилітератури” із багатьма “полями”, “стратами”. Популярна белетристика, неоднорідна всередині масиву текстів, формує власний канон, однак механізми його утворення й відтворення відрізняються від тих, що функціонують у літературі “високій”, “елітарній”, “серйозній”.

Література

1. Бондаренко М. Текущий литературный процесс как объект литературоведения (Статья первая) / М. Бондаренко. – 2003. – № 62. – С. 57–75.
2. Кузнецова Т. Ф. Массовая культура и массовая беллетристика [Электронный ресурс] / Т. Ф. Кузнецова, Вл. А. Луков, М. В. Луков // Электронный журнал “Знание. Понимание. Умение”. – 2008. – № 4. – Режим доступа : www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Kuznetsova&Lukovs.
3. Лотман Ю. М. Массовая литература как историко-культурная проблема [Электронный ресурс] // Лотман Ю. М. О русской литературе / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 1997. – Режим доступа : <http://www.ad-marginem.ru/article18.html>.
4. Массовая литература сегодня : учеб. пособие / Н. А. Купина, М. А. Литовская, Н. А. Николина. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 424 с.
5. Поліщук Я. Література як геокультурний проект : [монографія] / Я. Поліщук. – К. : Академвидав, 2008. – 304 с. (Монограф).
6. Саморуков И. И. К проблеме разграничения “массовой” и “высокой” литературы. Знаки канона в российской массовой литературе / И. И. Саморуков // Вестник СамГУ. – 2006. – № 1 (41). – С. 101–109.
7. Сибрук Джон. Nobrow. Культура маркетинга. Маркетинг культуры / Дж. Сибрук. – Москва : Ад Маргинем, 2005. – 304 с. – (Серия “Спутник”).
8. Хализев В. Е. Теория литературы [Электронный ресурс] / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – Режим доступа : http://mojabiblioteka.narod.ru/Nauchnaya/Philologiya/Uchebniki/Halizev_V/Teorija_literatury.rar.
9. Черняк М. А. Массовая литература XX века : [учеб. пособие] / М. А. Черняк. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 432 с.
10. Чупринин С. Жизнь по понятиям / Сергей Чупринин. – М. : Время, 2007. – 768 с.
11. Galligan Anne. Popular Fiction [Електронний ресурс] / Literary Fiction / Popular Fusions: A review of Ken Gelder's Popular Fiction: The Logics and Practices of the Literary Field // Australian Humanities Review. – № 39–40. – P. 1–9. – Режим доступа : <http://www.australianhumanitiesreview.org/archive/Issue-September-2006/galligan.html>.
12. Gelder, Ken. Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field / Ken Gelder. – Abingdon: Routledge, 2004. – 192 p.
13. Johnson, David. Introduction to part 1 // The Popular and the Canonical. – Debating Twentieth-Century Literature. 1940–2000 / Edited by David Johnson. – Routledge, 2005. – P. 3–12.
14. Lai, Selina. Peter Swirski. From Lowbrow to Nobrow / (Book review) / Selina Lai // International Fiction Review. January 01, 2007 [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-32969612_ITM/ – Title from the screen.
15. McDonald, Dwight. Masscult and Midcult // Popular Culture: Theory and Methodology. A Basic Introduction / Ed. by Harold E. Hinds, Jr.; Marilyn F. Motz and Angela M. S. Nelson. – Madison : Popular Press / University of Wisconsin Press, 2006. – P. 9–14.

16. Macdonald, Dwight. Masscult and Midcult // The New York Intellectuals Reader / Ed. by Neil J. Monville. – New York : Routledge, 2007. – P. 205–222.
17. Swirski, Peter. From Lowbrow to Nobrow / Peter Swirski. – Montreal : McGill-Queen's University Press, 2005. – 234 p.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню питання про місце популярної белетристики (масової літератури) в літературній ієрархії. Подано огляд різних концепцій стратифікаційного поділу художньої літератури. Наголошується на критеріях розрізнення так званих “літератури № 1” і “літератури № 2”. Описується концепція “мідкульту”, запропонована Д. Макдональдом, концепція “мідл-літератури” С. Чуприніна, а також ідею мистецтва “nobrow” Дж. Сібрука, П. Свірські, що дозволила уникнути дихотомії “високочолого” й “низьколого” письменства.

Ключові слова: літературна ієрархія, “високочоло” мистецтво, “низьколого” мистецтво, популярна белетристика, поле літератури, масова література, мідкульт, мідл-література, література nobrow.

Аннотация

Статья посвящена освещению вопроса о месте популярной беллетристики (массовой литературы) в литературной иерархии. Проведено обозрение разных концепций стратификационного деления художественной литературы. Подчеркиваются критерии различения так называемых “литературы № 1” и “литературы № 2”. Описывается концепция “мидкульт”, предложенная Д. Макдональдом, концепция “мидл-литературы” С. Чупринина, а также идея искусства “nobrow” Дж. Сибрука и П. Свирски, которая позволила выйти за пределы дихотомии “высокологой” и “низкологой” литературы.

Ключевые слова: литературная иерархия, “высокологое” искусство, “низкологое” искусство, популярная беллетристика, массовая литература, мидкульт, мидл-литература, литература nobrow.

Summary

The article is devoted to the issue of the popular fiction (mass literature) place in literary hierarchy. The review of various concepts of the artistic stratification in literature is made. The criteria of differentiating of the so-called “literature № 1” and “literature № 2” are emphasized. The concept of Midcult by D. McDonald, the concept of the middle-literature by S. Tchuprinin are described as well as the idea of the nobrow art by J. Seabrook and P. Swirski which helped to avoid the dichotomy of the highbrow and the lowbrow literature.

Keywords: literary hierarchy, highbrow art, lowbrow art, popular fiction, mass literature, midcult, middle-literature, literature nobrow.

УДК 82.0

Коркішко В.О.,

аспірант,

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ЧАСОПРОСТІР ЯК ФОРМОТВОРЧА КАТЕГОРІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

З другої половини ХХ ст. в колі наукових зацікавлень літературознавців важливе місце посідає аналіз часово-просторових координат художнього твору; дослідження авторської оцінки та дій і думок персонажів у вимірах часу і простору,